

**Batı İttifakı ve Küresel Kapitalizm Sarmalında Türk Ekonomisi: Adnan Menderes
Hükümetlerinin Ekonomi Politikaları**

***Turkish Economy in the Spiral of Global Capitalism and the Western Alliance: Economic
Policies of Adnan Menderes Governments***

Abbas BALCI,
Milli Eğitim Bakanlığı
Siirt, Türkiye
Ministry of Education, Siirt, Türkiye
ORCID: 0000-0003-0256-4339
Email: abbasbalci@gmail.com

Doç. Dr. Resul BABAÖĞLU
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
İzmir, Türkiye
İzmir Kâtip Çelebi University,
Faculty of Social Sciences and
Humanities, İzmir, Türkiye
ORCID: 0000-0002-8726-904X
Email: babaogluresul@hotmail.com

Dr. Özen SÖYLER
Siirt Üniversitesi, Kurtalan
Meslek Yüksek Okulu, Siirt,
Türkiye
Siirt University, Kurtalan
Vocational School, Siirt,
Türkiye
ORCID:0000-0002-1130-3221
Email: ozensoyler@siirt.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Balci, A., Babaoğlu, R. ve Söyler, Ö. (2023). Batı ittifakı ve küresel kapitalizm sarmalında Türk ekonomisi: Adnan Menderes hükümetlerinin ekonomi politikaları. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 65-78.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19.10.2023 **Kabul Tarihi / Accepted:** 13.11.2023

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December 2023

Cilt/ Volume: 3 Sayı/ Issue: 2

Sayfa / Pages: 65-78

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Abbas BALCI, Resul BABAÖĞLU ve Özen SÖYLER). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Türkiye’de 1950’li yıllar siyasal liberalizmin yapısal temellerinin atıldığı savaş sonrası dönemin bir laboratuvarı mahiyetindedir. Genel itibarıyla çok partili yarışmacı siyasal düzen şeklinde tarif edilen bu dönemin dikkatlerden kaçan bir özelliği de demokratik Batı ülkeleriyle iktisadi alanda kurulan sıkı ilişkilere sahne olmasıdır. Liberal ekonomi düzeninin yerleştirilmeye çalışıldığı Demokrat Parti döneminin tek parti dönemiyle kıyaslandığında oldukça istisnai denilebilecek bir ekonomi politikasına yönelmesi, Türkiye’nin savaş sonrası dünyada kapitalist düzene eklemlenme çabalarını yansıtmaktadır. Bu çalışmada, Menderes hükümetlerinin ekonomi alanında takip ettiği iktisat politikalarının incelenmesi suretiyle döneme ilişkin bütünlüklü yorumlamalara gidilmeye çalışılmıştır. Dönemi konu alan monografik eserler, basın ve meclis zabıtları çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Demokrat Parti, Ekonomi, Kapitalizm, Liberalizm

Abstract

In Turkey, the 1950s was a laboratory for the post-war period, in which the structural foundations of political liberalism were laid. An overlooked feature of this period, which is generally described as a competitive multi-party political order, is that it witnessed close economic relations with democratic Western countries. The fact that the Democrat Party period, in which the liberal economic order was tried to be established, turned towards an economic policy that can be called quite exceptional when compared to the single-party period, reflects Turkey's efforts to articulate with the capitalist order in the post-war world. In this study, it has been tried to make a holistic interpretation of the period by examining the economic policies followed by the Menderes governments in the field of economy. Monographic works, press and parliamentary minutes about the period are the main sources of the study.

Keywords: Adnan Menderes, Democratic Party, Economy, Capitalism, Liberalism

Giriş

Türkiye’de iktisat tarihi konusunda yapılan araştırmalarda yaygın olarak karşılaşılan yanılgılardan biri, Demokrat Parti’nin (DP) iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihinin yeni bir iktisat politikasının başlangıcıymış gibi ele alınmasıdır. Oysa Türkiye’de özellikle 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren iç ve dış etkenlerle belirlenen ekonomi politikası büyük ölçüde DP tarafından da sürdürülmeye çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında karşılaşılan ekonomik ve sosyal sıkıntıları aşmanın yollarını arayan tek parti yönetimi, çıkardığı yasalarla bu sorunları halletmeyi planlamıştır. 26 Ocak 1940’ta olağanüstü şartlarda, milli ekonomi ve savunmayı alakadar eden meselelerde hükümete geniş bir yetki alanı sağlayan *Milli Korunma Kanunu* yürürlüğe konulmuştur (Özdemir&Koçlar, 2017, s. 267). Bütün bu önlemlere rağmen karaborsa sürmüş, stokçuluk dizginlenemez bir vaziyet almıştır. Savaş zenginlerinin kazandıkları maddi servet, ekmeğini bile karneyle temin eden vatandaşlar arasında büyük tepkiye evirilmiştir. Bunun üzerine CHP Meclis Grubu, 12 Kasım 1942’de *Varlık Vergisi*’ni kabul ederek hem devlet gelirlerini arttırarak enflasyonla mücadele etmek hem de karaborsa ve ihtikârla mücadele etmeyi hedeflemekteydi (Baytal, 2017, s. 545; Aktar, 1996, s. 193). Bununla birlikte, 1944 yılında kabul edilen *Toprak Mahsulleri Vergisi* ile tarımsal kazançlardan gelir elde edilmeye çalışılmıştır (Boratav, 2012, s. 85).

II. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından çıkarılmaya çalışılan ve daha sonra beraberinde Türkiye’nin demokrasi tarihinde büyük bir değişimi de getirmiş olan *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu* (T. C. Resmi Gazete, 15 Haziran 1945), mecliste büyük tartışmaların yaşanmasına sebep olmuş, sonrasında da kanuna muhalefet eden milletvekillerinin Demokrat Parti’yi kurlmalarını sağlayacak gelişmeleri doğurmuştur.

Ülke siyasetinde *Dörtlü Tahrir* (Ahmad&Ahmad, 1976, s. 13) olayından sonra yaşanan tartışmalar sürerken savaş sonrası ülke ekonomisinin düştüğü güç durumdan kurtulmanın çözüm yolları için Saraçoğlu Hükümeti, Harp Sonrası Kalkınma Planı ve Programı’nın düzenlenmesi kararını aldı (Boratav, 1982, s. 272). Bu planın hazırlanması için kurulmuş olan bakanlıklar arası komisyonda eski Kadroculardan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hakkı Gerede’nin yer alması, çalışmalarda izlenecek olan yöntemin ağırlıklı olarak devletçilik merkezli olmasını da beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışmaların ardından ilan edilen 5 yıllık ekonomi planı, kendi kendine yeterli siyasetine ve devlet murakabesini odağa alan savaş dönemi ekonomi planını andırıyordu (Zurcher, 2010, s. 316; Tezel, 2002, s. 327). Ancak aradan uzun bir süre geçmeden, gerek Demokrat Parti’nin gerekse de İstanbullu işadamlarının desteklediği yeni bir kalkınma planı benimsenerek 1947’de yürürlüğe konmuştur. Yeni plan, serbest girişimi esas alarak tarımın ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesini, demiryolları yerine karayollarına ağırlık verilmesini öngörüyordu.

1945 yılından sonra dünya genelinde yaşanan iki kutuplu yeni küresel düzende birçok devlet gibi, Türkiye de yeni arayışlara girmiştir. Büyük ölçüde, Sovyet Rusya’nın özellikle 1945 yılından sonra Türkiye’ye karşı sergilediği düşmanca tutumundan dolayı yeni bir güvenlik ittifakına duyulan ihtiyaç, Türkiye’nin genel olarak batı, fakat özelde merkezini ABD’nin oluşturduğu bir siyasi yapıya yönelmesine yol açmıştır (Saray, 2000). Aynı zamanda, Türkiye’nin ekonomi politikalarını da belirleyecek olan bu yeni ittifak oluşumu, ülke içinde izlenecek olan iktisat anlayışına da yön vermiştir. Öte yandan Türkiye, II. Dünya Savaşı koşullarında ortaya çıkan ekonomik darboğazın aşılabilmesi için savaş sonrası dönemde Amerikan mali yardımlarına başvurmuştur. Amerika’nın 1940’lı yılların sonlarından itibaren, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik durumlarını düzeltip Sovyet Rusya uyudusu olmalarını engellemek amacıyla uygulamaya koyduğu *Truman Doktrini* ve *Marshall* yardımları çerçevesinde Türkiye’ye de yapılan yardımlar, Türkiye’nin izleyeceği ekonomi anlayışına yön verme şartını da taşımasıyla oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur (Ertem, 2009, s. 377).

Türkiye, Seferberlik yıllarından sonra yoksullaşmış olduğundan, Amerikan mali yardımına büyük ihtiyaç duyuyordu. Türk hükümeti dış yardımların arttırılması amacıyla bir dizi reformu hayata geçirmek için girişimlerde bulunarak, öncelikle Mart 1947’de Uluslararası Para Fonu (IMF) üyeliği için başvuruda bulunmuş ve üyeliğe hak kazanmak için de 7 Eylül kararlarını almıştır. Bu kararlar esas olarak, Türk lirasının % 120 devalüasyonunu ve Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini hedefleyen birtakım liberalleşme tedbirleri getirmiştir. DP’nin kurulmasıyla, siyasi hayatta yaşanan dönüşüm ortamında parti teşkilatlarının vatandaşlara bakış açıları da değişmiştir (Lewis, 1951, s. 320). 1946 seçimlerinden itibaren çok partili bir sistemle yapılan seçim yarışlarında

siyasi iktidarlar, toplum sahnesinde artık seyirci değil, aktör olarak yer alan vatandaşların oylarını kazanmak için çeşitli vaatler öne sürmek ve esnaf, köylü, işçi vs. gibi toplum katmanlarının yaşam şartlarında iyileştirmelerde bulunma yoluna gitmişlerdir.

CHP Hükümeti'nin özellikle 1946'dan beri ekonomi politikasında katı devletçilikten uzaklaşıp takip ettiği liberal çizgiye ek olarak, İstanbul Tüccar Derneği, 29 Haziran 1948 tarihinde aldığı bir kararla... *memleketin aktüel iktisadi meselelerini memleket ölçüsünde bir inceleme ve tartışma konusu yapmak üzere İstanbul'da bir Türkiye Ticaret ve İktisat Kongresi toplanmasını uygun bulmuştur* (Tokgöz, 2011, s. 135). Devletçilik politikalarından vazgeçilmesi ve özel sektörün güçlendirilmesi çağrısını yapan bu kongre, dönemin ticari hayatına yön veren çevrelerin siyasi iktidardan isteklerini ortaya koymasından önemlidir. DP döneminde tarımı merkeze alan gelişmeyi gerçekleştirmek amacıyla, bilhassa dönemde gıda ürünleri ve hammadde ihtiyacında olan Batı Avrupa'ya ihracatını artırmak üzere, Türkiye 1948 yılından itibaren Marshall yardımı programı ile traktör ithaline başladı. Tarımsal gelişimini sağlamak üzere karayolları inşaatı, ABD'li uzmanların yardımıyla tesis edilen Karayolları Müdürlüğü'nce gündeme getirildi. Üretim bölgelerinin pazarlara bağlanması böylece mümkün olabilecekti (Kazgan, 2005, s. 102; Sabah, 22 Ağustos1997; Karwin, 1948).

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin izlediği dış siyaset doğrultusunda ve aynı zamanda iç nedenlerden de ileri gelen etkenlerle uygulamaya koyduğu yeni iktisat anlayışı, devletçilikten uzaklaşmayı, tarıma dayalı ve yabancı sermayenin öncülüğünde bir kalkınma planını öngörüyordu. Bu yıllarda hâkim görüş, yabancı sermaye akışının sağlanması yoluyla burjuvazinin bürokrasiye karşı korunacağı şeklindeydi (Sunay, 2004, s. 89). Bu iktisadi anlayış, çok partili yaşam tartışmalarının olanca şiddetiyle yaşandığı bir politik ortamda siyasetçilerin liberalizm konusunda bütünüyle hemfikir olmaları sonucunu da doğurmuştur.

1. Demokrat Parti'nin İlk İktidar Yıllarında Türkiye Ekonomisi (1950-1954)

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde %52.28 oy oranıyla TBMM'de büyük bir temsil gücüne sahip olan Demokrat Parti, seçim yarışına girerken birçok konuda izleyeceği liberal politikalar ile ilgili vaatlerde bulunarak puan toplamaya çalışmıştır (Eroğul, 2003, s. 87; Karaömerlioğlu, 2006, s. 89; Babaoğlu, 2017, s. 382). Bununla birlikte DP, seçim propagandalarında CHP'nin tek parti döneminde izlediği katı devletçi iktisat anlayışını, *Varlık Vergisi* uygulamalarını (Güven, 2005, s. 108) ve ithalata konan sınırlamaları konu alan eleştirilerde bulunmuş, böylelikle de geniş çevrelerin sempatisini kazanmıştır. DP'nin iktidara geldiği yıl olan 1950'yi ekonomi politikaları açısından yeni bir dönem olarak değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim önceki bölümde de ifade edildiği gibi, 1946 yılından itibaren izlenen iktisadi anlayış, büyük ölçüde liberal temelleri esas alıyordu. Bunun yanında, Demokrat Parti ile CHP arasındaki en önemli anlaşmazlık, kamu iktisadi teşekkülleri konusunda yaşanıyordu (Boratav, 2012, s. 98).

Bu yıllarda savunulan ekonomi siyaseti ile liberal politikayı esas alan, özel teşebbüsün desteklediği, yabancı sermaye ve yatırımlarına çeşitli kolaylıklar sağlanan bir iktisadi yapının oluşturulmak istendiği Demokrat Parti Tüzük ve Programının ilgili maddelerine bakıldığında kolaylıkla anlaşılmaktadır (Demokrat Parti Tüzük ve programı, 1951). Sanayi sektörüne ve tarım alanına yönelik yapılan yardım ve yasal düzenlemeler sonucunda Türkiye'de tarımsal büyüme ve altyapı yatırımları 1950-1958 arasında sırasıyla, % 21,7 ve % 29 artarken sanayi ve madencilik % 22,8 oranında artış göstermiştir (Okyar, 1979, s. 325). DP döneminde iktisadi hayatın canlanmasına paralel bir şekilde bankacılık işlemleri de artmış, bir yandan özel ticari bankalar, diğer yandan özel yasal düzenlemelerle kamu bankaları kurulmuştur. Özel bankalar arasında 1944 yılında kurulmuş bulunan Yapı ve Kredi Bankası'nı birbiri ardına kurulan Türkiye Garanti Bankası (1946), Akbank (1948) ve Türkiye Kredi Bankası (1948), Demirbank(1953), Buğday Bankası (1955), Pamukbank (1956), Raybank(1956) ve diğer bankalar izlemiştir (Akgüç, 1989). Ülke yönetimini fiilen devralan DP, siyasi sorumluluğu almasının ikinci ayı olan Ağustos ayının ilk haftasında özel sermayeyi teşvik etmek amacıyla, *Türkiye Sınai Kalkınma Bankası*'ni kurmuştur (Şeyhanlioğlu, 2011, s. 276). Bu bankanın kurulmasının en önemli amacı yerli sermaye grupları ile yabancı şirketler arasında köprü görevini yerine getirmektir. Buna ek olarak, yerli girişimcilerin yatırımlarına destek olmak ve KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda kolaylıklar sağlamak da bankanın amaçları arasındaydı. Kamu mallarının özel kesime devredilmesi konusunda Demokrat Parti'nin düşüncesi, zaman zaman mecliste savunulmuştur. Dönemin Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 29 Haziran 1954 tarihinde *Amme hizmetlerine muhassas olup kullanılmasına*

lüzum kalmayan gayrimenkullerin tasfiyesi hakkındaki Kanun münasebetiyle mecliste şu açıklamayı yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, C.1, 1954).

Şimdi müzakeresi yapılan kanun tasarısı ile ortaya konulan mevzu şudur. Hazineye ait muhtelif gayrimenkuller, muhtelif amme hizmetlerine tahsis edilmiştir, fakat zamanla ciheti tahsisin değişmesi o gayrimenkulün bulunduğu mahallin yeni inkişafa mazhar olması, bulunduğu kasaba ve şehirde o yerin artık o hizmet için 'elverişli halden çıkması yahut gayrimenkulün artık 'o hizmetin ifasına kâfi gelmemesi veya amme hizmetinin o mahalde görülmesinin müşkül olması gibi muhtelif sebepler dolayısıyla bu gayrimenkulü başka bir hizmete tahsis etmek veya lüzumu kalmamışsa elden çıkarmak, ona mukabil görülmesi 'gereken hizmet için münasip mahalde yeni 'bir gayrimenkul temin ve tedarik etmek lüzum ve zarureti belirmiştir Bir misalle arz edeyim: Bir kasaba ve şehirde bundan 30 - 40 yıl önce bir kışla yapılmıştır, bir talim sahası 'edinilmiştir, fakat kasaba ve şehrin, zamanla inkişafı dolayısıyla o kışla ve talim sahası o kasaba ve şehrin ortasında, en işlek yerinde kalmış ve artık bir talim sahası olmaktan çıkmış bulunmaktadır. Bunun, muhtelif kasaba ve vilâyetlerde hepiniz birçok misallerini bilirsiniz.

Maliye Bakanı Polatkan'ın bu ifadeleri, DP'nin özelleştirmelerle ilgili görüşünü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

Özelleştirmeler konusunda DP Hükümetinin çok istekli davranmasına karşın, istenen sonuca bir türlü ulaşamamıştır. Dönemi inceleyen araştırmalarda sıklıkla tekrar edilen bu husus yakın dönemi tarihçiliğimizde adeta bir galat-ı meşhur halini almıştır. Bu yaklaşıma göre DP iktidarının ilk yıllarından itibaren tarım, sanayi ve özelleştirmeler konusuna ciddi bir hassasiyetle odaklanılmıştır (Yeşilbursa, 2005, s. 208; Osmanbaşoğlu, 2016, s. 246). Aksine, devletin kamu yatırımları bu dönemde artış bile göstermiştir. Bu yıllarda KİT'lerin sermayeleri artırılarak ekonomik yapı içerisindeki varlığı devam ettirilmiştir. Kamu kuruluşlarının, hükümet programında altı çizildiği şekilde özel sermayeye devri yerine bunun büsbütün karşıtı bir siyasetin izlenmesi, bunun sadece KİT'leri satın alacak özel sermayenin var olmadığı gibi sathi nedenlere bağlanamaz. Esas amil, hükümetin iktisadi gelişmeyi KİT yoluyla sağlamak zorunda kalmış olmasıdır (Kepenek, 1983, s. 87). Dikkatlerden kaçmaması gereken bir diğer nokta da, az gelişmiş ülkelerde kamu yatırımlarının aynı zamanda istihdam kaynağı olarak da değerlendirilebildiği gerçeğidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, 1950 yılında Kamu İktisadi Teşekküllerinde istihdam edilen işçi sayısı 76 bin iken, 1954'te 86 bin ve 1959'a gelindiğinde 123 bine yükselmesi, sözü edilen amaç doğrultusunda hareket edildiğinin en önemli göstergesidir (Okyar, 1979, s. 335). Ayrıca, Demokrat Parti döneminde kamu yatırımları zaman zaman patronaj amacıyla da kullanılmıştır.

1.1. 1950'li Yıllarda İktisadi Kalkınma ve Tarımsal Üretim

DP lideri Adnan Menderes, iktidarının ilk hükümet programında tarım hakkında, *Ziraatın iktisadi büyümemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız* ifadeleriyle ekonomik kalkınmada tarıma verilen önceliği gösterirken, *mevcut tarımın karasaban ve kağınının mahkûmu* olmasını da eleştirmiştir (Demir, 2010, s. 542). Demokrat Parti döneminde, karayolları ağına verilen önem artırılarak köy ile şehir arasındaki ulaşım engelleri ortadan kaldırılmış ve tarımsal kalkınmanın ön şartı olan lojistik imkânlar yeterli bir düzeye ulaştırılmıştır. Demokrat Parti'nin Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın karayolları ile ilgili mecliste yaptığı açıklamada (T.B.M.M. Z.C, Devre: 10, Cilt: 17, İçtima:3, s.107.)

Muhterem arkadaşlarım; iktidara geçtiğimiz günden beri yol mevzuuna verdiğimiz ehemmiyet cümlece malûmdur. Bunu her vesile ile tebarüz ettirdik, müşahede buyurdunuz. Bu sahada kat olunan mesafe yine ezcümlece malûmdur. 1950 yılında sadece 53 milyon lira olan karayolları tahsisatı 1957 bütçesinde 431 milyon lira olmuştur. 1950 yılında il ve köy yolları sadece 7 milyon lira tahsisat almışken 1957 de 75 milyon olmuştur ifadeleriyle parti olarak tarımsal ürünlerin pazar ekonomisine kazandırılması ve köy- kasaba arasındaki sosyal etkileşime verilen önemi göstermektedir.

Son dönemlerde teknoloji, bilgi ve makinenin zirai faaliyetlere taşınması istihsalı basitleştirmiş, ziraatın gelişmesi ve köylüyü rahatlatmak amacıyla hayvan ve zirai mahsul vergisi de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu dönemde, toprağı az olan veya hiç olmayan köylüye devlet arazisinden toprak

dağıtılarak traktör ve diğer tarım makinelerinin ithalinde büyük kolaylıklar sağlanmıştır (Keyder, 1993, s. 186). DP'nin toprağa dayalı büyüme hedefi doğrultusunda sergilediği bu politik vizyon, Thornburg Raporu'na duyulan sadakatten ileri geliyordu. Esasında, ABD Dış İşleri Bakanlığı Petrol Müşaviri olan Max Thornburg, 1949 yılında kaleme aldığı Turkey: An Economic Appraisal adlı çalışmada ABD'nin yürüttüğü siyasetin bir parçası olarak Türkiye'nin verimli bir ekonomi için izlemesi gereken iktisat anlayışına yer veriyordu. Bu çalışmanın neyi ifade ettiğini kısa bir cümleyle belirtmek gerekirse; raporun baştan sona, Türkiye'de devletçilik siyasetinin ve mevcut düzenin keskin bir eleştirisini yapmakta olduğu görülürken, ülkenin sanayileşme politikasının yanlış olduğunu ve çözüm yolu olarak Amerikan tecrübelerinin ışığında liberal bir ekonomi politikası tercihinin yapılması gerektiğini tavsiye eden bölümleri de mevcuttur (Güven, 1998, s. 101). Bunun yanında, Marshall yardımlarını garantilemenin en önemli şartı, ABD'li uzmanların öneri raporlarını oluşturan liberal dış ticaret rejimi ve tarıma dayalı kalkınma stratejilerini hayata geçirmektir (El-Fadl, 2009). Marshall Planı Türkiye özel Misyonu Başkanı Russel Dorr, 1951 yılında yaptığı bir açıklamada, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımların amacını şu şekilde açıklıyordu: Türkiye'nin iktisadi program neticesinde çoğalan buğday mahsulü hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikaları işçilerini beslemeye yardım edecektir. Hür dünyanın kuvvetlenmesi, Türkiye'de istihsalin artmasıyla, dostlarına hayati ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir (Güven, 2005, s. 1). Birleşik Amerika'nın yeni dünya düzeninde Türkiye'ye gıda ve hammadde tedarikçisi rolünü biçtiği, bu açıklamadan kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bir bakıma, Demokrat Parti'nin seçimlerdeki başarısını küçük ve orta büyüklükteki toprak sahiplerine borçlu olması, bu politik vizyonun kurumsallaşmasını kolaylaştırmıştır.

Menderes döneminde tarım alanlarının genişliğinde de büyük bir büyüme yaşanmıştır. Özellikle, köylerde traktörün yaygın olarak kullanılmaya başlaması ve tarımsal faaliyetlerde modernizasyonun sağlanması gibi gelişmelerin bir sonucu olarak ekilen ve kullanılan tarımsal alan 1950'de 14,5 milyar hektardan 1960'da 23,264 milyar hektara ulaşmıştır. 1950'de 8.244.183 ton olan zirai mahsulün de, 1960'da 12.945.000 tona çıkması sağlanmıştır (Demir, 2010, s. 455; Demokrat Parti Tüzük ve programı, 1951, s. 63). Bu dönemde tarımsal üretimde yaşanan artışın bu seviyeyi yakalamasının bir sebebi de, hava koşullarının ve yağış durumunun son derece olumlu olmasıydı. Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte yıkımın yaralarını sarmaya çalışan Avrupa ülkelerinin tarımsal ürün ve hammaddelere duydukları büyük ihtiyaç, Türkiye'de tarıma dayalı büyümeye verilen ağırlığın temelini oluşturuyordu (Babaoğlu, 2019, s. 2684).

Bu yıllarda tarım alanında sulama işleri veya gübre fabrikaları kurulması gibi altyapıya yönelik çalışmalardan ziyade, kısa dönemli kârları amaçlayan büyümeye öncelik verilmiştir. *Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası*'nın Haziran 1951 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunduğu bir rapor; tarımsal gelişmeyle alakalı uzun erimli ve verimliliği artırmak için personel yetiştirilmesini, tohumluk uygulamaları, suni gübre kullanımı vb. uygulamaları tavsiye ediyordu. Bu rapora karşı DP'li yetkililer, kısa vadede sonuç alınabilecek politikaları tercih ederek tarımsal planlamadan uzaklaşmışlardır (Ahmad, 2010, s. 179). Bununla beraber, tarımsal destek büyük miktarda artırılarak uluslararası uzmanların önerilerine ters bir şekilde DP döneminde yeni kurulmuş olan Tarım Kredi Kooperatiflerinin ve Ziraat Bankası'nın çiftçilere verdiği tarımsal kredilerde de büyük artış yaşanmıştır. Örneğin 1949 yılında Ziraat Bankası'nın çiftçiye ödediği kredi 412 milyon TL dolaylarında iken bu rakam 1959 yılında 2.313 milyon TL'ye ulaşmıştır (Nicholls, 1955, s. 58). Tarımsal destekler pazar şartlarının iyileştirilmesi sayesinde özellikle büyük tarım üreticilerinin hayat şartlarında kayda değer bir iyileşmeyi de beraberinde getirmiştir (Kaçmazoğlu, 2012, s. 195; Oktar&Varlı, 2010). Nitekim toprak reformunun henüz gerçekleştirilemediği bu dönemde yaşanan toplumsal refah belli bir zümrenin zenginleşmesini sağlamıştır. Bu zenginliğe paralel olarak tüketim mallarına duyulan talep, arz-talep dengesinin bozulmasına yol açmış, böylelikle ithalatın aşırı bir yükseliş göstererek dış ticaret açığının büyük bir boyuta taşınmasına neden olmuştur.

Tarımsal üretimin vergi dışı bırakılması sonucunda büyük toprak sahipleri ciddi miktarda sermaye birikimi yaparak ekonomik avantaj elde etmiş, buna karşın topraksız köylü, ortakçılık* sistemiyle çalışarak toplumsal refahtan pay alamamıştır. Tarım üreticisine yapılan büyük miktardaki destek ve uygun kredi koşulları, 1950'li yılların ortalarından itibaren ekonomide yaşanan enflasyonun önemli bir sebebinin teşkil etmiştir.

*Ortakçılık: Bir tarımsal araziden elde edilen ürünün daha önce yapılmış anlaşma gereğince, toprak, toprağa bağlı tesisler ve tohumluk, gübre, ilaç gibi girdileri sağlayan toprak sahibi ile ortakçı arasında paylaşıldığı üretim ilişkisi.

1.2. Sanayi Yatırımları ve Yabancı Sermaye

DP'nin kuruluş felsefesinde belirgin bir şekilde yer alan liberalizm fikri, ekonominin her alanında uygulamaya konmuştur. Ekonomik kalkınmanın sadece yerli girişimcilerin çabalarıyla gerçekleşmeyeceği fikri 1940'lı yılların sonlarından itibaren ABD'li uzmanların Türk siyasetçilerine aşılacakları bir düşünce olmuştur (Boratav, 2012). ABD'den yardım elde edilmesi ve Soğuk Savaş döneminde oluşan iki kutuplu siyasal ortamda kapitalist sistemin içine girilmesi ile birlikte Türkiye, yabancı girişimin ülkede yatırım yapmasını özendirici yasal değişikliklere yönelmiştir. Bu bağlamda, özellikle 1946 seçimlerinden sonra mevzuat değişikliklerine başlanmıştır. Yasal düzenlemelerin ilki; 25 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*'a dayanılarak çıkartılan 22 Nisan 1947 tarihli ve 13 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karardır. Türkiye'de ayrıca yabancı sermayenin teşviki amacıyla yasa çıkarma yoluna gidilerek (Görgün, 2001, s. 48-80) önce 1 Mart 1950 tarih ve 5583 sayılı kanun yayınlanmış, bunu 1 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı kanun takip etmiştir. Fakat bu da yeterli görülmemekle Ocak ayında 6224 sayılı kanun kabul edilmek suretiyle, Türkiye'ye gelecek olan yabancı sermayeye daha etraflı faaliyet imkânı ve yasal teminat sağlanmıştır (Zarakolu, 1954, s. 590-600). 6224 sayılı kanunun yürürlüğe konulduğu 1954'ten itibaren Türkiye'ye girişine izin verilen yabancı sermaye (ayni + nakdi + gayri nakdi) miktarında patlama kaydedilmiştir. 1953 yılında izin verilen miktar 1.066 milyon dolar iken, ertesi yıl rakam 10.667 milyon dolara yükselmiş, 1955 ve 56'da ise sırasıyla 14 ve 12 milyon doların üzerinde seyretmiştir (Kocabaşoğlu, 2001, s. 372).

1950 yılındaki önemli bir girişim de endüstriyel faaliyetlerin finansmanı konusunda oldu. 1920'li yıllardaki Sınai Kredi Bankası'nın sonuç vermeyen denemelerinden sonra Türkiye'de özel girişime kaynak temin edecek müesseseler gelişmemişti. Sümerbank yalnız kamu kesiminin girişimlerine ve ortaklıklarına kaynak sağlıyordu. İş Bankası ise, birçok alanda ortaklıklara girmesine karşın esas olarak bir ticaret bankası idi. O günlerin şartlarında özel sermayenin yurtdışından kredi elde etmeleri ise mümkün değildi. Az gelişmiş devletlerde işleyen bir sermaye (hisse) piyasasının erken bir tarihte tesis edilmesinin gerçekçi olmadığını göz önüne alan Dünya Bankası, sanayi finansmanı için bir kalkınma bankası modeli düşünmüştü. Bunun ilk uygulaması da Türk Hükümeti'nin desteği ile kurulan *Türkiye Sınai Kalkınma Bankası* oldu. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, başta İş Bankası olmak üzere birkaç özel ticari banka, sigorta şirketi, sanayi kuruluşu ve bireyler tarafından 12,5 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. T.C. Merkez Bankası, banka tarafından ihraç edilen 12,5 milyon liralık tahvile garantör olarak destek vermiş, hükümet de Dünya Bankası'ndan sağlanan 9 milyon dolarlık krediye garanti sağlamıştı. Ayrıca, *Marshall Planı Karşılık Fonlarının* da özel girişimcilere verilmesinde TSKB'nin aracılık etmesi kararlaştırılmıştır (Yenal, 2013, s. 110).

Dünya Bankası'nın teknik ve mali yardımlarından da yararlanan TSKB, 1960 yılına dek *ithal ikamesi* stratejisine uygun olarak kurulan ve daha çok tüketim malı üreten sanayi işletmelere destek sağlamıştır. Özel sektörün yoğun olarak; tekstil, inşaat malzemeleri, gıda ve demir dışı metal endüstrileri alanına girmesinde bu bankanın büyük katkısı vardır. Özel sermayenin bu dönemde yöneldiği diğer girişim alanları olarak bankacılık, karayolları taşımacılığı ile inşaat müteahhitliği alanları sayılabilir. Yatırım alanlarının hemen hemen tümünde faaliyet gösteren yabancı sermayeden asıl beklenen şey, yerli yatırımcılara yön gösterici ve belli alt sektörlerle sürükleyici rol oynamasıydı. Yabancı sermayenin çıkış ülkelerine göre dağılımı, dönemin ekonomik gelişmesinde ABD kökenli sermayenin önemini göstermektedir. Nitekim bu dönemde gelen yabancı sermayenin % 40 dolayında bir bölümü ABD ortaklıklarına aittir. ABD'yi Batı Almanya, İsviçre, Fransa ve Hollanda her biri % 10 dolayında bir payla izlemiştir. Bu dört ülke kökenli yabancı sermayenin payı, toplam gerçekleşen yabancı sermayenin % 95'ini oluşturmuştur (Tokgöz, 2011, s. 149). Bir anlamda, dış kaynaklı sermayenin kökenine bakılıp bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'nin soğuk savaş ortamında yerini aldığı batı ittifakı ile yabancı sermayenin menşei arasında bir paralellik olduğu açıkça görülür.

Demokrat Parti döneminde sanayi alanında yapılan en büyük yatırımlardan biri, imparatorluk döneminden beri ülkenin endüstri hayatında önemini koruyan tekstil sektöründe görülmüştür. Öte yandan, bu yıllarda, ekonomik büyümenin önemli bir ögesi olan inşaat sektörünün alanına giren çimento, briket, kiremit vs. gibi mamüllerin üretilmesine de ayrı bir önem verilmiştir (Okyar, 1953, d. 209-217). Altyapı çalışmalarının (Baraj, elektrik, karayolu vs.) olanca hızıyla devam ettiği bu yıllarda Dünya Bankası ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın özel müteşebbislere verdiği kredi ve diğer desteklere rağmen, bu dönemde %13.2'lik tarımsal büyüme hızına karşılık sanayi sektörü, %9.2'yi bulabilmiştir (Boratav, 2012, s. 101).

Devletin kamu yatırımlarının dikkate değer bir seviyeyi koruduğu bu yıllarda imalat kesimindeki devlet faaliyetlerinin payındaki artış da aynı derecede dikkat çekici oldu. Kamu kesimi faaliyetlerinin kapsamı da çok genişledi. Bu genişleme, sadece ulaştırma, haberleşme, demir çelik, şeker, tekstil, selüloz ve kâğıt gibi devletin önceden girdiği alanlardaki genişleme ile sınırlı kalmayarak, ticari dağıtım, akaryakıt rafineleri ve pazarlaması, gübre üretimi, lastik sanayii ve inşaat alanlarına da yayılmış, hatta kamu kesimi ile bağdaştırılması zor olan et ve balık, bakkaliye, sinemacılık ve gece kulübü işletmeciliği gibi alanlara da girilmiştir (Yenal, 1999, s. 151; Demirer, 2006, s. 27).

DP'nin bu dönemde 1950-54 yılları arasında halkın temel gereksinimlerinin karşılanması amacıyla giriştiği önemli kamu yatırımlarından bazıları şunlardır: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (1950), Denizcilik Bankası (1951), Et ve Balık Kurumu (1953), Türkiye Çimento Sanayi (1953), Türkiye Azot Sanayi (1953) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954) gibi önemli girişimlerin yanı sıra, PTT İşletmeleri Genel Müdürlüğü de 1953'te çıkarılan 6145 sayılı yasa ile bir KİT haline getirilmiştir (Demirer, 2006, s. 27). Zafer gazetesine göre Mayıs- Ağustos arasını kapsayan son üç ayda 33 endüstriyel proje gerçekleştirilmiştir (Zafer, 13 Ağustos 1957).

DP döneminde yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacıyla başvurulmuş çarelerden biri de *Petrol Kanunu* olmuştur. 18 Mart 1954'te kabul edilen Petrol Kanunu, yabancı şirketlere Türkiye'de petrol arama ve işletme izni vermiştir (Eroğul, 2003, s. 136). Petrol şirketleri avukatı Marks Ball' e hazırlatılan 6326 sayılı Petrol Kanunu 7 Mart 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme, petrolde devletçilikten vazgeçmekte, petrol kaynaklarının özel girişim eliyle işletilmesini kabul etmekteydi. Bu gelişmeden sonra Shell ve Mobil gibi yabancı şirketlerle eşit olarak çalışmak durumunda bırakılan Türkiye Petrolleri bir anonim şirket olarak tesis edilmiştir. Bu kanun 16 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Toy, 2009, s. 76). 6326 sayılı Petrol Kanunu, yabancı şirketlere, üzerinde arama yaptığı veya işletme kurduğu araziye satın alma hakkını da vermektedir. Kanuna göre yabancı firma her türlü petrol faaliyeti ile ilgili ihtiyaç duyduğu malzemeyi gümrük ödemeksizin ithal etmek hakkına sahip olmuştur. Petrol şirketleri 1957 yılında 6987 sayılı kanunla Petrol Kanunu'nda yapılan bir değişiklik sonucunda Türkiye'de rafineri kurma hakkını elde etmişlerdir (Kocabaşoğlu, 2000, s. 374).

Muhalefet çevrelerince kapitülasyonlara benzetilen yeni Petrol Kanunu, iktidara yakın duran Zafer gazetesinde yer alan bir haberde başka bir açıdan yansıtılmıştır. Haberde şu ifadeler yer almaktaydı: ...bu kanun, ecnebi petrol şirketlerine memleketimizde çalışma imkânlarını sağlayacak hükümleri ihtiva ettiği kadar, milletimizin bu kaynaklardan dünyada aynı şartlar altında bulunan diğer mıntıkalarda elde edilen neticelerden eksiksiz ve hatta daha üstün faydalar sağlanmasını temine edecek hükümler de içermektedir (Zafer, 2 Şubat 1954). Uygun şartların yaratılması durumunda yabancı sermayenin Türkiye'ye yöneleceği ön kabulünden hareketle yapılan bütün yasal düzenlemelere rağmen ülkeye gelen yabancı sermaye sınırlı kalmıştır. Özellikle 1954 yılından itibaren ülkede yaşanan hammadde kıtlığı ve yapısal sorunlarla beraber sermaye yatırımlarını yönetecek nitelikli bir uzman sınıfının olmayışı da yabancı sermaye yatırımlarının istenen düzeye ulaşmasına engel olmuştur (Morris, 1960, s. 1-14). Yabancı sermayeden umduğunu bulamayan DP Hükümetleri, Merkez Bankası kaynaklarına yönelerek ekonomideki canlılığı korumaya çalışmıştır (Coşar, 2005). Büyük oranda piyasadaki para miktarının artırılmasıyla karşılanan yatırımlar ve kredi ödemeleri nedeniyle ülkede artan enflasyon ve para sıkıntısı sonucunda, özellikle 1954'ten itibaren ekonomide kötü bir dönemi işaret eden gelişmeler yaşanmıştır.

2. Ekonomideki Durgunluk, İstikrar Arayışları ve Normalleşme Çabaları

1950'li yıllarda Menderes kabinelerinin ekonomi politikasının en belirgin özelliği olan dışa dayalı kalkınma modeli, bir zaman sonra dış ticaret açıklarının artması sonucunu doğurmuştur. Dış ticaret fazlasının kaydedildiği son yıl olan 1946'da 100 milyon dolar civarında bir artış gerçekleşmesine karşın bu yıldan itibaren kronik dış ticaret açıkları kaydedilmiştir. 1955 yılına gelinceye dek dış ticarete oluşan yaklaşık 500 milyon dolarlık açığın neredeyse tamamına yakını ABD yardımları ve dış kredilerle kapatılabilmektedir (Boratav, 2012, s. 102). DP'nin liberal bir iktisadi modele dayanarak ithalatın önündeki zorlukları kaldırmasının bir sonucu olarak ithalatta patlama yaşanması fakat ihracatın aynı ölçüde bir artış göstermemesi, cari açığı derinleştirmiştir. 1954 yılından itibaren Türkiye'nin en önemli ihraç ürünlerini oluşturan tarımsal üretimin düşmesi, açığı çevrilebilir olmaktan çıkardı. Bu durum DP Hükümetini büyük bir döviz darlığı ile karşı karşıya bıraktı. Öte yandan, alınan borçların vadesinin gelmesi, ekonomik krizi kaçınılmaz hale getirdi. Türkiye'nin uluslararası kuruluşlardan talep ettiği

yardımlara karşılık, istikrar programlarının dikte edilmesi, hükümetin iç piyasa koşullarını kontrol etme imkânlarının azalmasına yol açtı (Demir, 2010, s. 468; Öymen, 2009, s. 535).

Bu dönemde tarımsal üretimde kötü hava koşullarından ileri gelen bir düşüş yaşanması (Ahmad&Ahmad, 1976, s. 112) ve iç fiyat artışlarının olumsuz etkileriyle hazine gelirlerinde azalma olmuştur. Ortaya çıkan bu durum, dış ödeme güçlüklerine yol açarak hükümetin yeni iktisadi arayışlara girmesine sebep olmuştur. DP Hükümeti, özellikle 1955'ten sonra çoğunluğu sosyalist ülkeler olmak üzere bazı ülkelerle kliring* anlaşmaları yaptı. Ayrıca, bir kısım Avrupa ülkesiyle ikili anlaşmalar yapılarak, bu ülkelerin Türkiye'den alacakları ürünlerin döviz karşılığının bir bölümünün, bu ülkelerden yapılan dış alımın karşılanmasında kullanılması yoluna gidilmiştir (Kepenek, 1983, s. 106). Ne var ki, tüm bu uygulamalar, dış ticaret makasının daralmasına ve ekonomide bir stabilizasyon yaşanmasına yetmemiştir.

Kamu harcamalarının yüksek düzeyde seyrettiği bu dönemde ekonomi, bütçe açıkları ve dış kredilere dayanıyordu. Ayrıca, ekonomide belirleyici konumda olan yüksek sermaye sahipleri ile yatırımcıları gerektiği gibi kapsamayan bir vergi politikasının uygulanması ve dolaylı vergilerle halkın geneline yansıtılan vergi yükü, 1955'ten sonra ortaya çıkan enflasyon ortamında toplum genelinde artan bir rahatsızlığa neden olmuştur (Simpson, 1965).

Demokrat Parti'nin ekonomide hızlı bir büyüme amacıyla piyasaya uyguladığı para arzı ve krediler, kamu ve özel teşebbüsün sağladığı üretimden daha büyük bir oranda gerçekleşmiştir. 1948 ile 1958 arasında yapılan para arzı tam beş kat artış göstermiştir (Morris, 1960, s. 9). Hatta özel bankaların piyasaya açtıkları krediler sekiz kat artmıştı. Bu dönemde izlenen iktisadi anlayış ve hızlı kalkınma amacı dolayısıyla iç ve dış borçlar iki kat artış göstermiş, bütçe dengeleri bozulmuştur.

Ekonomideki kötü gidişatın her alanda gözlemlendiği bu dönemde, döviz kıtlığının yol açtığı koşullarda ithalatın temel mallar ve hammaddelerle sınırlandırılmasına karar verilmiş ve ithalatçılardan tediyeletlerini beş ay içinde Merkez Bankası'na yatırmaları istenerek spekülasyon engellenmeye çalışılmıştır. Kâr marjlarını sınırlayan bir kararname çıkarılarak fiyatları kontrol etmek için bir daire oluşturulmuştur. Öte yandan, bu dönemde dış seyahatlere ve dövize sınırlamalar konulmuş; hatta hükümetin tarımsal kredileri kısma ve tarım gelirlerini vergilendirme niyetinde olduğuna dair söylentiler bile duyulmuştur (Ahmad, 2010, s. 183). Bu önlemlere karşın mal kıtlığı, vurgunculuk ve spekülasyon azalmadan devam etmiştir. 1955 ortalarında hükümet, DP içinde epey nabız yoklamasından sonra 18 Mayıs 1956'da meclisten geçirilen Milli Korunma Kanunu da dâhil, olağanüstü denetim tedbirleri düşünmeye başlamıştır. Partinin daha önce vermiş olduğu vaatlere aykırı olan bu kanun, hükümete, mal ve hizmetlerin dağılımını ve fiyatlandırılmasını belirlemede artan bir yetkiyle birlikte ekonomiyi düzenleme yetkisi de veriyordu (Ahmad, 2010, s. 183).

1950'li yılların sonlarına doğru yaşanan ekonomik gelişmeler karşısında DP Hükümeti'nin aldığı önlemler, seferberlik yılları uygulamalarına benzer özellikler taşıyordu. IMF ve ABD'li uzmanların telkin ettikleri istikrar önerilerine direnen Menderes Hükümeti, polisiye yöntemlerle ekonomik koşulları düzeltmeye çalışıyordu. Ancak alınan bütün önlemlere rağmen karaborsacılık önlenememiş ve bakkal kuyruklarına bir çözüm bulunamamıştır (Lewis, 1974, s. 145). Ekonomideki bu olumsuz tablonun halk üzerinde yarattığı ağır yük dönemin gazete haberlerine somut şekilde yansımıştır. Örneğin, bir gazetede; *Şeker zamları protesto edildi. Piyasada peynir neden bulunmuyor?* (Akşam, 23 Ocak 1957) haberleri yer alırken, başka bir gazete de artan sebze fiyatlarını haber yapmıştır (Ulus, 26 Mart 1957). Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde ise; *Milli Koruma Kanunu neden işlemedi? Bu kanunun ucuzluk yaratması bekleniyordu.* (Cumhuriyet, 6 Nisan 1957.) ifadelerine yer verilmiştir.

Artan enflasyon ve fiyat artışlarının sebep olduğu ekonomik bozulmalar karşısında IMF uzmanlarının 1954 yılından itibaren kredi karşılığında DP'ye önerdikleri istikrar programı nihayet 1958 yılında kabul edilerek yürürlüğe konmuştur. IMF, Dünya Bankası ve OECD uzmanlarının Türk ekonomisini boğulmaktan kurtarmak için önerdikleri ve Menderes Hükümeti'nin de kabul edip uygulamaya koymak zorunda kaldığı istikrar önlemleri özetle; Türk Lirasında devalüasyon yapılıp

***Kliring:** Malın malla ödenmesi. İki yanlı ticaretin bir türü olup takasa benzer. Ancak takastan farklı olarak kliringde farklı ülkelerin ithalatçı ve ihracatçıları aralarında, döviz kullanmadan, dolaylı biçimde bağ kurarlar. Kliring, ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmalara göre yürütülür. Bu anlaşmalarla, ülkelerin birbirleriyle yapacakları ithalatın tutarı ve bileşimi belirlenir.

<http://www.hazine.org.tr/makaleler/Teknik%20Terimler%20Sozlugu.pdf>. ERT: 19.04.2013.

değerinin düşürülmesi, para arzının sıkı kontrollere tabi tutulması, KİT ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesi, ihracatı hızlandırmak, bütçe denkleğinin sağlanması ve yatırımlarda kısa ve verimli projelere öncelik verilmesi gibi konuları içeriyordu (Tokgöz, 2011, s. 158). Nitekim hükümet, 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar politikasına ilişkin kararları açıklamıştır. Hükümet öncelikle TL'yi devalüe ederek 1 Amerikan Doları'nın karşılığını 2,8 liradan 9.02 liraya yükseltmiştir. Ancak, uygulamada primli kur uygulamasına gidilmiştir. Bu bağlamda sermaye, ithalat ve diğer döviz işlemleri için dolar karşılığı 9.02 lira öderken, Petrol Kanunu'ndan yararlanan yabancı sermayeli ortaklıklar kar transferinde 2,8 TL karşılığı dolar satın alma hakkına sahip olmuşlardır (Kocabaşoğlu, 2000, s 376).

İstikrar programı çerçevesinde hammadde ve ara mallarına öncelik tanınan ithalat, üç aylık programlara bağlanmıştır. Özetle, dış ticaret kontrolleri sınırlı olarak gevşetilmiş, Milli Koruma Kanunu uygulamaları durdurulmuştur. 1958 istikrar programının en dikkat çeken yönü; *yatırım planlaması* kavramının ortaya atılması ve kamu kesiminde eşgüdümü sağlamak için yeni bir örgütlenmeye gidilerek Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulmasıdır. Ancak, IMF uzmanlarının öngörülerini doğrultusunda uygulamaya konan istikrar önlemleri uzun vadede beklenen sonuçları vermemiştir. Ağustos ayında yapılan devalüasyon ve ithalata getirilen liberasyon, ithal mallarının fiyatlarında bir artışa neden olurken, kamu kuruluşlarının uyguladıkları zamlar da, yine maliyetlerin ve fiyatların yükselmesine yol açmıştır (Erdost, 1982, s. 152). Ortaya çıkan bu ekonomik tablo, ileriki yıllarda da siyasi iktidarların aşmakta güçlük yaşayacakları ekonomik durgunluk ve yapısal sorunlara zemin hazırlamıştır.

Sonuç

Demokrat Parti, II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkıcı ekonomik şartlara maruz kalan geniş halk kitlelerinin refah ve gönence arzularına hitap eden politikalarla çok partili siyasetin ilk iktidarı olarak tarihteki yerini almıştır. Demokrat Parti, seçim sürecinde ağırlıklı olarak ekonomik kalkınma, serbest teşebbüsün desteklenmesi ve liberal ekonomi ilkelerinin benimseneceği gibi vaatlerde bulunması toplumda karşılığını bulmuş ve kısa zamanda geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD'nin öncüsü olduğu Batı ittifakına yakın politikalar izleyerek bu ittifakın savunduğu politik, toplumsal ve ekonomik değerleri benimsemiştir. Özellikle Truman Doktrini ve Marshall Yardımı programlarıyla ABD'den sağlanan destek ve krediler ekonomiye de belirgin bir canlılık getirmiştir. Bu dönemde takip edilen iktisat anlayışının oluşmasına etki eden en önemli faktör, ABD'li maliye uzmanlarının görüş ve önerileri olmuştur.

Türkiye'nin 1950'li yıllarda IMF, Dünya Bankası ve OECD'ye üye olmasından sonra giderek artan bir şekilde küresel ekonomiyle bütünleştiği görülmüştür. Büyük ölçüde, ABD yardımları doğrultusunda gerçekleştirilen tarımsal büyüme, mekanizasyon ve altyapı yatırımları ile birlikte kamu yatırımlarına dayanan bir iktisat politikası izleyen DP'li yetkililer, özellikle 1950-53 arasında ciddi bir büyüme kaydederek ekonomiye canlılık kazandırmışlardır. Bununla birlikte Kore Harbi yıllarında Avrupa'da artan hammadde ve gıda ihtiyacına binaen geliştirilen ihracat faaliyetleri Türkiye'nin bütçesini kayda değer bir oranda rahatlatmıştır. Tarımsal ürünlerin destekleme kapsamına alınması, krediler ve altyapı yatırımları sonucunda iyi bir gelişme kaydeden tarım sektörü, 1954 yılından sonra birtakım iç ve dış etkenlerle gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde olumsuz hava koşullarının etkisi ve Avrupa'daki savaş sonrası koşulların değişmesi, tarımsal gelirdeki azalmanın temel nedenleridir. Öte yandan, DP'nin ilk iktidar yıllarında kaydettiği tarımsal mekanizasyon kapsamında alınan binlerce traktör daha sonraki yıllarda döviz kıtlığı nedeniyle darlaşan ithalat olanakları koşullarında yedek parça ve yakıt sıkıntısıyla kullanılamaz hale gelmiştir.

DP, yabancı sermayenin ülkeye yatırım yapması için birçok yasal düzenleme ve teşvik programlarını uygulamaya koyarak ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır. Bunun bir sonucu olarak, 1951 ile 1958 yılları arasında başta ABD, Almanya, İngiltere, Hollanda ve Fransa olmak üzere özellikle batı ülkelerinden Türkiye'ye 56 milyon dolar civarında yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Bu alanda birçok kişinin istihdam edilmesine rağmen, genellikle riskli olmayan, emlak, altın ve bankacılık yatırımlarını tercih eden yabancı sermaye, bir türlü istenen düzeye ulaşamamıştır.

1954 yılından itibaren devletin yaptığı para arzı ve özel bankaların sağladığı kredi miktarının yapılan üretim faaliyetlerinden kat kat fazla olduğu mali koşullarda, devlet bütçesi dengesini yitirmiş ve bütçe açık vermeye başlamıştır. Dış ticaret açığının telafi edilemez bir seviyeye bulduğu bu yıllarda ABD yardımlarının da azalmasıyla iç piyasada enflasyon yaşanmış, buna bağlı olarak ortaya çıkan ithalat kıtlığı ve hayat pahalılığı sonucunda da karaborsa, istifçilik vb. sosyal problemler yaygınlaşmaya

başlamıştır. Bütün bu ekonomik koşullar, bir bakıma DP'nin dış krediler ve tarımsal ihracat gelirleriyle sürdürmek istediği ekonomik büyüme hedefinin birer sonucuydu. II. Dünya savaşı sırasında ciddi miktarda biriken altın rezervlerinin de tükenmesi, iç ve dış piyasa koşullarının eşit olmayışı gibi nedenlerle azalan dış ticaret oranı ekonomik durgunluğa sebep olmuştur. Yabancı sermayenin de bu koşullarda ülkeye yatırım yapma konusundaki isteksizliği, devlet yöneticilerini ABD ve IMF reçetelerini kabul etmeye zorlamıştır. Öncelikle Türk Lirası'nın 4 Ağustos kararlarıyla değerinin düşürülmesiyle başlayan istikrar önlemleri, ithalatın serbest bırakılması, fiyat kontrollerinden vazgeçilmesi ve kamu yatırımlarının artırılmasıyla ekonomideki kötü gidişat önlenmeye çalışılmıştır. Alınan bu önlemlerle, dış ticaret açığı 1958 yılında 101 milyon dolardan 26 milyon dolara düşürülmüş ancak fiyatların serbest bırakılması ve uygulanan devalüasyon bütün yükü halkın omuzlarına yüklemiştir.

Kabul edilen istikrar önlemleri doğrultusunda girişilen uygulamalar, ekonomideki kötü gidişatı durduramamış, ancak bir süreliğine ertelemiştir. 1960 yılından itibaren yeni bir siyasi mecraaya sürüklenen Türkiye'de siyasi karar alıcılar, planlı ekonomiye geçiş ile birlikte ekonomiyi stabil bir hale getirmeye çalışmışlardır.

Kaynakça

Akşam

Cumhuriyet

Sabah

Ulus

Zafer

Zafer

Ahmad, F ve Bedia, T. (1976). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklanmalı kronolojisi 1945-1960*. Bilgi Yayınevi.

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*. Hil Yayınları.

Avrupa Araştırma Enstitüsü (15.04.2013). *Wikipedia* içinde. <http://www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/ContemporaryTurkishStudies/Paper%20RA.pdf>

Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (19.04.2013). *Wikipedia* içinde. <http://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm>.

Babaoğlu, R. (2017). İngiliz belgelerinde Türkiye’nin demokrasiye geçiş yılları: Demokrat Parti’nin kuruluşu ve 1946 seçimleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 371-402.

Babaoğlu, R. (2019). Seçim yenilgisi ve hizipleşme tartışmalarının gölgesinde Cumhuriyet Halk Partisi XI. kurultayı (26-30 Temmuz 1954). *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-OPUS*, 13/19, 2679-2708.

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti ekonomi politikaları, 1950-1957. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 40, 545-567.

Boratav, K. (2012). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-2009*. İmge Yayınevi.

Boratav, K. (1982). *Türkiye’de devletçilik*. Savaş Yayınevi.

Coşar, N. (2005). Demokrat Parti dönemi maliye politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60/1, 2005, 30-58.

Demir, Ş. *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. Paraf Yayınları.

Demirer, M. A. *Demokrat Parti’nin yatırımları*. Lazer Yayınevi.

Demokrat Parti tüzük ve programı. (1951). Ankara.

Erdost, C. (1982). *IMF istikrar politikaları ve Türkiye*. Savaş Yayınları.

Eroğlul, C. (2003). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. İmge Yayınları.

Ertem, B. (2009). Türkiye- ABD ilişkilerinde Truman doktrini ve Marshall planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/21, 377-397.

Görgün, T. (2001). Dünya’da ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, 149, 48-80.

Güven, S. (1998). *1950’li yıllarda Türk ekonomisi üzerinde Amerikan kalkınma reçeteleri*. Ezgi Kitabevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat Parti dönemi toplumsal tartışmaları*. Doğu Kitabevi.

Karwin, R. W. (1948). Türkiye’de karayollarının inkişafı. *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1/4.

Kazagan, G. (2005). *Türkiye ekonomisinde krizler, ekonomi politik açısından bir irdeleme*. Bilgi Yay.

Kepenek, Y. (1983). *Gelişimi, üretim yapısı ve sorunlarıyla Türkiye ekonomisi*. Teori Yayınevi.

Keyder, Ç. (1993). *Türkiye’de devlet ve sınıflar*. İletişim Yay.

- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Lewis, B. (1951). Recent developments in Turkey, *International Affairs*, 320-331.
- Lewis, G. (1974). *Modern Turkey*. Praeger Publishers.
- Nicholls, W. H. Investment in agriculture in underdeveloped countries. *the American economic review*, 45/2, *Papers and Proceedings of the Sixty-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association*, 58-73.
- Morris, J. A. (1960). Recent problems of economic development in Turkey. *Middle East Journal*, 14/1, 1-14.
- Oktar, S.ve Arzu V. (2010). Türkiye’de 1950-54 döneminde Demokrat Parti’nin tarım politikası. *Marmara Üniversitesi, İ.Ü.İ.B.F. Dergisi*, XXVIII/I, 1-22.
- Okyar, O. (1979). Development background of the Turkish economy 1923- 1973. *International Middle East Studies*, 10/3, 325-344.
- Osmanbaşoğlu, G.K. (2016). Political economy of the Democrat Party A dual employment of theory and practice. *bilig*, 76, 245-267.
- Öymen, A. (2005). *Öfkeli yıllar*. Doğan Kitap.
- Özdurgun, Y. ve Koçlar, B. (2017), Demokrat Parti’nin iktidara gelişinin basına yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/13, 264-296.
- Reem, A.E. F. (2009). Turkey’s accession to NATO: building a little America. *2nd doctoral dissertation conference of Ise contemporary Turkish Studies*, London School of Economics.
- Saray, M. (2000). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye’nin NATO’ya girişi II. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın hatıraları ve belgeler*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Simpson, D. J. (1965). Development as a process, the Menderes phase in Turkey. *Middle East Journal*, 19/2, 141-152.
- Sunay, C. (2004). *Türkiye’de kentleşme ve değişen siyasal kültür (1950-1960)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). *Türk siyasal muhafazakârlığının kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Kadim Yayınevi.
- T.B.M.M. (1954), *Z C, Devre: X. Cilt: 1, Altıncı İnikat*.
- T.B.M.M. (1954), *Z C, Devre: X, Cilt: 17, İçtima:3*.
- Terimler sözlüğü (19.04.2013). *Wikipedia* içinde.
<http://www.hazine.org.tr/makaleler/Teknik%20Terimler%20Sozlugu.pdf>.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi kaynakları, 1923-1950*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokgöz, E. (2011). *Türkiye’nin iktisadi gelişme tarihi, (1914-2009)*. İmaj Yayıncılık.
- Toy, E. (2009). *Demokrat Parti döneminde yabancı sermaye ve yatırımlar, 1950-1960*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Yenal, O. (1999). *İktisat siyasası üzerine incelemeler*. İş Bankası Yayınları.
- Yenal, O. (2013). *Cumhuriyet’in iktisat tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yeşilbursa, B. K. (2005). Economic developments in Turkey during the Democrat Party period (1950-1960). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/10, 207-239.
- Zarakolu, A. (1954). Yabancı sermayeyi teşvik kanunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1, 590-600.
- Zurcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İletişim Yayınevi.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul İzni

Çalışmada etik kurul iznine gerek duyulmamıştır.